

УДК 811.161.2*37

Марія БОБРО

АКСІОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ У СКЛАДІ ЛЕКСИКО–СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ІЗ ЗНАЧЕННЯМ «ЖИТИ, ІСНУВАТИ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню аксіологічно маркованих груп лексики у складі лексико–семантичної групи із значенням «жити, існувати» в українській мові. Виділено підгрупи позитивної (жити добре, жити багато) та негативної оцінки (жити погано, жити бідно, важко працювати, ледарювати). Проаналізовано підгрупи етичних оцінок (жити аморально, жити ворогами, сваритись, жити в мирі). Простежено основні образи і уявлення, що лежать в основі оцінювання.

Ключові слова: лексико-семантична група, оцінка, номінація, лексичне значення.

Життя людини – ціннісна категорія, що домінує в культурі й надає всій сукупності етичних значущостей чітко вираженого підпорядкованого характеру. Прояви життя різноманітні і незліченні, «і людина у своїй свідомості в першу чергу встановлює їх опорні пункти» (переклад мій — М. Б.) [9, с. 73]. У різних типах суспільної свідомості (міфологічній, щоденній, релігійній) аксіологічна параметризація життя здійснюється на різних підставах, з відмінними оцінними акцентами. Мова як культурний феномен містить в собі всю сукупність сформованих в етносі поглядів на життя людини та суспільства, що знаходять своє вербальне вираження і формують тим самим важливі фрагменти національної мовної картини світу. Саме тому одним із актуальних завдань лексикологічних студій є дослідження аксіологічно маркованих груп лексики у складі лексико–семантичної групи із значенням «жити, існувати» в українській мові. Шляхом суцільної вибірки із тлумачних та діалектних словників української мови сформовано об'єкт дослідження — близько 200 дієслівних номінацій із загальним значенням «жити, існувати», що містять оцінний компонент у лексичному значенні.

У структурі аналізованої лексико–семантичної групи можна виділити передусім дві підгрупи із протилежними значенням

загальноаксіологічної оцінки: «жити добре» та «жити погано». До першої підгрупи належать лексеми на позначення «блага, щастя» в житті людини: *благоженствовати, блаженствовати, проблаженствовати, квітнути, цвісти, процвітати, процвітається*. Іменник «благо», твірний для номінацій *благоженствовати, блаженствовати, проблаженствовати*, запозичено до української мови із старослов'янської, де він мав значення «добро, щастя». Якщо ж простежити давнішу етимологію, то його походження пов'язують з давньоіндійськими номінаціями *bhārgah* «саяво», *br̥has-pátih* «господь» або *bála-m* «сила», а також авестійським *br̥gəuša* «дорогий, бажаний», де всі значення мають позитивну конотацію [5, с. 203; 23, с. 173, 194]. Цвіт, цвітіння, квіти є символами сили, життя, майбутнього врожаю, а також атрибутами життя небесного, раю [18, с. 530].

Друга підгрупа складається з лексем, що мають пейоративне значення: *бідкатися, гнити, животіти, мучитися, маятися, нагіркуватися, перегорювати, прокисати, поневірятися, помордуватися, скрипіти, скніти, терпіти, тліти, хиріти* тощо. Негативна оцінка здійснюється за такими ознаками: «горе», «біда», «муки», «страждання» (*бідкатися, гореват, крепірувати, мучитися, мордуватися, митарствовати, накіноватися, напацитися, набідитися, нагіркуватися, перегорювати, поневірятися, помордуватися, терпіти, тліти*); «життєві труднощі», «важкі умови життя» (*гнити, животіти, проживотіти, задихатися, маятися, скрипіти, скніти*); «поганий фізичний стан» або «поганий стан здоров'я» (*виживати, гиньгити, диньдити, клигати, капцаніте, прохырявіти, перетіговатися, чапіти*); «безрадісність», «відсутність різноманіття, руху вперед» (*хиріти, тліти, прокисати, животіти*). До цієї ж підгрупи належать номінації з додатковими семами «пережити певний негативний досвід», оскільки такий досвід є лише негативним: пережити лихо, біду (*назнаватися, попацити, перепацити, перегорювати, перетужити, перехворіти*), пережити щось неприємне (*перетривати*), пережити страждання (*перестраждати*), пережити тривогу (*перетривожитися*). Значення деяких лексем не містить семи «негативний досвід» (напр. *перетерплювати* — «терплячи, витримувати, переносити

що–небудь або багато чого–небудь»)), але сполучуваність таких дієслів не передбачає іменників позитивної оцінки.

Внутрішні форми багатьох номінацій підгрупи зберегли давні негативні образи та уявлення. Одним таких образів є образ смерті. Смерть, смертність є найважливішою ознакою, що відрізняє людей від Бога, тому майже у всіх культурних традиціях вона, на відміну від життя, оцінюється негативно. [13, с. 457]. Образ смерті лежить в основі дієслів із кореням *–мрд–*, та *–крепір–* (*крепірувати, мордуватися, помордуватися*), які було запозичено з німецької (від *morden* «убивати», що є спорідненим із латинським *mors (mortis)* «смерть», та *krepieren* «пропадати, здихати») [7, с. 85, 513]. Опосередковано він присутній також у номінаціях *задихатися, знити, хиріти* тощо, які виражають дію, що призводить до смерті.

Одним із засобів створення оцінного значення є метафора, зокрема характеризувальна метафора, в основі якої лежить чуттєвий образ [21, с. 65]. Яскраві приклади знаходимо як у підгрупі «жити добре», так і в підгрупі «жити погано». У номінаціях із позитивним оцінним значенням *квітнути, цвісти, процвітати* метафоризація відбувається від природного явища цвітіння, яке є однією із важливіших фаз в існуванні рослини. У номінаціях *прокисати, нагіркуватися* здійснюється перенесення смакових відчуттів людини — *кислий, гіркий* — на поганий спосіб життя. Негативна оцінка створюється перенесенням явища скрипу, який, з одного боку є ознакою дії певної сили (тертя або стискання), а з іншого, — неприємним для слуху людини.

До складу підгрупи із значенням «жити багато» належать лексеми, значення яких демонструють в цілому позитивне ставлення до багатого життя. Так, ядерні лексеми *багатіти, багатішати, забагатіти* походять від праслов'янського **bogъ* із переважним значенням «щастя, добробут, достаток» [24, с. 157–158]. Багате життя асоціюється із спокоєм, безтурботністю, щастям (*благоденствувати, набуватися, пожити, порозкошувати, розкошувати, гораздовати, пораювати, порозкошуватися*). При цьому важливими є культурні імплікації. Багате життя, позначене вищеназваними номінаціями, в системі координат національного світогляду розглядається як наслідок діяльності самої людини, її праці. Оцінка змінюється на протилежну, коли багатство

розглядається як надмірне і пов'язується із бездіяльністю: *допаніти, запаніти, спаніти, жирувати, попасати*.

Бідне ж життя сприймається в побутовій свідомості дуже негативно. Корінь *–бід–*, який виражає одне із ядерних значень підгрупи «жити бідно» (*бідити, бідкати, бідкатися, бідувати, вибідувати, набідитися, побідніти, пробідувати* тощо), є одним з найдавніших праслов'янських коренів, який має широкий спектр негативних значень. Згідно з однією етимологічною версією твірним для дієслова **bēditi (biditi)* є іменник **bēda*, який у слов'янських мовах має значення «біда, нещастя», «нужда», «лихо», «небезпека». Негативну маркованими є також внутрішні форми багатьох інших номінацій, зокрема «недобрий, поганий» (*зlidнювати, озlidніти*), «щось жалюгідне, нічого не варте» (*капарити, скапарити*) [6, с. 266, 367]. Про погане ставлення до бідного життя свідчить наявність у ЛЗ підгрупи додаткових ознак: «біда», «горе», «нещастя», «відсутність радості» (*бідувати, бідити, бідкатися, вибідувати, горювати, гіркувати, каладндити, набідитися, набідуватися, перетягати, пробідувати, побідувати, убідувати*), «труднощі», (*перебуватися, перебідувати, перекалатати, перемагатися*), «відсутність їжі» (*голодувати, наголодуватися, нидоїдати, пропадати, поголодувати*), «надмірна праця» (*побиватися, перегарувати, пиньгарити*), «муки» (*судлювати, капарити, нуждатис'и*).

Негативною є також оцінка виявів соціального життя людини, пов'язаних із різним ставленням до праці. Це знаходить своє вираження у підгрупах «важко працювати» (*гарувати, гореват, гарьовати, пиньгарити, ридигати, фугувати*), та «байдикувати, ледарювати» (часто з помітою «зневажл.», *бітанговати, боматиси, бренькати, бакірувати, вал'итис'и, бленькати, вандрувати, дармувати, качатися, лайдакувати, лавушкати, пужнячити, т'игатис'и, топтатися*), що виражають крайні вияви. Оцінке значення лексем *гарувати, гореват, гарьовати* пояснюється походженням від давньої запозиченої основи **gar–* із значенням «данина, взяття в неволю»: важка праця майже позбавляє людину однієї з найцінніших ознак життя — волі. Неробство сприймається не просто негативно, воно засуджується суспільством, про що свідчить велика кількісна перевага підгрупи «байдикувати, ледарювати» у порівнянні з підгрупою «важко працювати».

Етичні оцінки життя представлені підгрупами «жити аморально», «жити ворогами, сваритись», «жити в мирі». Негативно з погляду етичних оцінок сприймаються такі соціальні явища, як розпуста (*блындати, блыцкатыся, блудити, бахурувати, батарувати, гуляти, deboшувати, зволочитис'и, курварити, курвити, розпусничати, шльондати*), пияцтво (*жерти, пити, пиячити, п'янствувати*), погані стосунки між людьми (*враждувати, гриситис'и, розкочуватыся, сваритис'и, торочитися*), життя за чужий кошт (*дармоїдствувати, паразитувати*), безчесність (*ганьбувати*), грішність (*грішити*). Злагожене мирне життя оцінюється позитивно: *згоджуватыся, ладити, навидитисі, погоджатися, сябровать, складатися*.

Варто звернути увагу на кількісне співвідношення оцінної лексики: номінації із негативним оцінним значенням переважають, їх кількість за нашими підрахунками складає близько 85%. На думку В. Жданової, це можна пояснити тим, що, по–перше, добро — це норма, тому воно єдине, зло ж є відхиленням від норми, воно різне; по–друге, оцінка є результатом пізнавальної діяльності людини, а пізнання світу починається із заборони, яка, на відміну від дозволених дій, виражається вербально [8].

Для оцінної характеристики життя використовуються різні конституанти національної мовної картини світу, ядрну частину яких становлять номінації, за якими віддавна закріпилося оцінне значення. Здебільшого це іменники та прислівники на кшталт *лайдак, дарма, гріх* тощо, від яких утворена оцінна дієслівна лексика. Щасливе життя асоціюється із архетипними образами цвіту, блаженства, а погане життя — із гниттям, тлінням, гіркотою тощо. Подальше дослідження лексики із значенням «жити, існувати» в означеному аспекті дозволить з'ясувати деякі важливі особливості мовної репрезентації ціннісних категорій національної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. У 2–х т. — Т. 1, 2. — Луцьк : ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун–ту ім. Лесі Українки, 2000.

2. Горбач О. Південно–буковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія) / О. Горбач // Матеріали до української діалектології. — Вип. 4. — Мюнхен : Український вільний університет, 1997. — 113 с.

3. Горошак Я. Перший лемківско–польській словник/ Ярослав Горошак. — Легніца : Сондажове видання, 1993. — 247 с.

4. Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. — Львів : Ін–т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. — 232 с.

5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін–т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — Т. 1: А—Г. — К. : Наук. думка, 1982 — 632 с.

6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін–т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — Т. 2 : Д—Копці. — К. : Наук. думка, 1985 — 571 с.

7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін–т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — Т. 3: Кора—М. — К. : Наук. думка, 1989 — 552 с.

8. Жданова В. И. Семантическое поле этической оценки в его историческом развитии (На материале русского языка) : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Виктория Игоревна Жданова. — Уфа, 2004. — С. 13

9. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси / В. В. Колесов. — Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1986. — 312 с.

10. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика / М. М. Корзонюк. — К. : Наук. думка, 1987. — 268 с.

11. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко Київ : Наукова думка, 1974. — 260 с.

12. Матеріали до словника буковинських говірок / [редкол.: Прокопенко В. А. (відп. ред.) та ін.]. — Вип. 1—6. — Чернівці : ЧДУ, 1971—1979.

13. Мифы народов мира : Энциклопедия в 2–х томах / [под ред. С. А. Топорова]. — М. : Сов. энциклопедия, 1980. — 720 с.

14.Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. — Ч. 1, 2. К. : Наук. думка, 1984.

15.Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. — Ужгород : Ужгородський національний університет, 2005. — 266 с.

16.Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району/ І. Сабадош. — Ужгород : Словарь украинского языка / за ред. Б. Грінченка Ліра, 2008. — 480 с.

17.Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / А. А. Сагаровський. Вип. 1—2. — Харків, ОБВ НМЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011.

18.Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / [под ред. Н. И. Толстого]. — Т. 4: П (Переправа через воду) — С (Сито).— М. : Международные отношения, 2009 — 656 с.

19.Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов / [отв. ред. Журавлев О. Ф.]. — Москва : Институт славяноведения РАН, 2001. — 216 с.

20.Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. — Чернівці : Рута, 2005. — 688 с.

21.Філон М.І. Сучасна українська мова. Лексикологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. У двох частинах. Частина 1 / Філон М. І., Хомік О. Є. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 220с.

22.Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. Т. 1—4. — Запоріжжя : Комунар, 1992.

23.Шило Г.Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. — Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. — 288 с.

24.Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / [под ред. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева]. — Вып 2: *bez — *bratъ. — М. : Наука, 1975. — 238 с.

М. БОБРО

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАДИГМЫ В СОСТАВЕ ЛЕКСИКО–СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ «ЖИТЬ, СУЩЕСТВОВАТЬ» В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена исследованию аксиологически маркированных групп лексики в составе лексико–семантической группы со значением «жить, существовать» в украинском языке. Выделены подгруппы позитивной (жить хорошо, жить богато) и негативной (жить плохо, жить бедно, тяжело работать, бездельничать) оценки. Проанализированы подгруппы этических оценок (жить аморально, жить врагами, ссориться, жить в мире). Прослежены основные образы и представления, лежащие в основе оценивания.

Ключевые слова: лексико–семантическая группа, оценка, номинация, лексическое значение.

М. BOBRO

AXIOLOGICAL PARADIGMS WITHIN THE LEXICAL–SEMANTIC GROUP WITH THE MEANING “TO LIVE, TO EXIST” IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article studies axiologically marked lexical groups within the lexical–semantic group with the meaning «to live, to exist» in the Ukrainian Language. Subgroups of positive (to live well, to live wealthily) and negative (to live badly, to live in poverty, to work hard, to dawdle) evaluation are singled out. Subgroups of ethical evaluation (to live immorally, to be at feud, to quarrel, to live in peace) are analysed. The main images and ideas that evaluation is based on are traced.

Key words: lexical–semantic group, evaluation, nomination, lexical meaning.

УДК 821.111-4

Ольга БОЧКАР

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В МАЛІЙ ПРОЗІ РОАЛЬДА ДАЛА: МІЖ ГОТИКОЮ ТА НЕОГОТИКОЮ